

Haan- of eikwestie?

Prof. dr. ir. Henk Jochemsen, Leerstoelgroep Toegepaste filosofie

Dr. ir Ferry Leenstra, Livestock Research

Dr. Henri Woelders, Livestock Research

Prof. dr. ir. Henk Jochemsen

3.4

Het systematisch en massaal doden van pas uitgeko- men mannelijke kuikens, hoe ethisch is dat? En zijn er geen alternatieven? Deze twee vragen staan in deze bijdrage centraal.

Op basis van de dierethische waarden 'intrinsieke waarde van het dier', dierenwelzijn en vrijheid om natuurlijk gedrag te vertonen, wordt geconcludeerd dat de gangbare praktijk ethisch zeer problematisch is, ook al worden de gedode haantjes in Nederland voor diervoeder gebruikt. Deze praktijk is vergeleken met seksen en selecteren van het 18-dagen oude embryo. Het verschil wordt ethisch niet groot geacht. Deze praktijk is gevolg van een eenzijdig op doelmatigheid gerichte ontwikkeling waarvoor de overheid en de samenleving als geheel medeverantwoordelijkheid voor dragen. Een echte oplossing vereist een systeemomslag of ten minste de ontwikkeling van geheel nieuwe technieken die het massale doden van eendagshaantjes of bebroede eieren vermijden.

Het probleem

In de legpluimveehouderij worden de hennen na een legperiode van ruim 1 jaar vervangen door jonge hennen. Omdat er evenveel haantjes als hennen worden geboren betekent dit dat er jaarlijks in Nederland ook omstreeks 45 miljoen haantjes uit het ei komen. Deze haantjes zijn niet rendabel voor de vleesproductie. Na het seksen worden de haantjes dan ook met een oplopende concentratie van CO₂ bedwelmd en gedood. De dode kuikens worden vrijwel allemaal gebruikt als voederdieren bijvoorbeeld in dierentuinen [1]. Aan dit proces zit naast een economische kant - hoe eerder de haantjes verwijderd kunnen worden, hoe minder kosten - ook een ethische kant: is het doden van haantjes onmiddellijk na het uitkomen en ze als voeder gebruiken ethisch te verantwoorden?

Er is een techniek in vergaande fase van ontwikkeling, die het mogelijk maakt om de bebroede eieren te seksen voordat de kuikens uitkomen. Daarmee zou de selectie tussen haantjes en hennen vroeger kunnen plaatsvinden en de bebroede eieren met haantjes gedood en afgevoerd kunnen worden, en niet de haantjes direct na de geboorte. De vraag is dan of het in ethisch opzicht verschil uitmaakt of de haantjes vóór uitkomen van het ei, of direct daarna gedood worden. Het doden van embryo's voor het uitkomen kan voor de kuikenbroederijen bedrijfsmatig voordelen opleveren. Maar ook zonder dit economische aspect kan een ethisch meer verantwoorde werkwijze voor kuikenbroederijen de doorslag geven voor de keuze van een werkwijze.

In deze bijdrage beperken we ons tot de ethische vergelijking tussen het doden van embryo's en het doden van net uitgekomen kuikens bij het probleem van de overtollige haantjes.

Ethiek

Ethiek kan worden omschreven als de bezinning op het handelen dat verantwoord kan worden in het licht van waarden, normen en deugden. In onze ethische vergelijking nemen we enerzijds de ethische matrix van Mepham (zie figuur 1) en anderzijds de Wet Dieren als uitgangspunt [2]. We concentreren ons op de invalshoek van de eendags-haantjes respectievelijk de bebroede eieren. Daarna gaan we kort in op het bredere perspectief van de pluimveesector en de overheid.

Dierethiek

In de dierethiek staan drie begrippen centraal (zie figuur 1). Dit zijn ‘intrinsieke waarde’ van het dier, dierenwelzijn, en ‘vrijheid om (natuurlijk) gedrag uit te oefenen’. De laatste wordt ook wel als een onderdeel van welzijn gezien, maar in de matrix en ter vergelijking met andere belanghebbenden behandelen we ze hier apart .

Intrinsieke waarde

In de nieuwe Wet Dieren (die voor afhandeling ligt bij de Eerste Kamer) [3] wordt intrinsieke waarde omschreven als: “Onder erkenning van de intrinsieke waarde (...) wordt verstaan erkenning van de eigenwaarde van dieren, zijnde wezens met gevoel.(...). Daarbij wordt er in elk geval in voorzien dat de inbreuk op de integriteit of het welzijn van dieren, verder dan redelijkerwijs noodzakelijk, wordt voorkomen en dat de zorg die de dieren redelijkerwijs behoeven is verzekerd”.

Over het begrip ‘intrinsieke waarde’ van het dier bestaat een lange discussie [4, 5]. We sluiten hier aan bij de gangbare interpretatie die ook de wetgever volgt. Sommige dingen hebben waarde door hun nuttigheid, dit wordt instrumentele waarde genoemd. Erkenning van intrinsieke

waarde houdt in dat men recht wil doen aan iets of iemand op zichzelf, dus onafhankelijk van het nut dat zo iets of iemand heeft voor anderen. Intrinsieke waarde kan zo gezien worden als een manifestatie van het principe rechtvaardigheid met betrekking tot dieren. Dus conform de wet hebben ook haantjes een intrinsieke waarde, los van het feit of ze wel of geen nut hebben.

Biota verwijst hier naar 'the plant and animal life of a particular region or period' (<http://www.thefreedictionary.com/biota>).

Respect voor:	Welzijn	Vrijheid	Rechtvaardigheid
Eendagshaantjes	Dierenwelzijn	Vrijheid om gedrag uit te oefenen	'Intrinsieke waarde'
Pluimveesector	Voortbestaan sector Bevredigend inkomen	Handelingsvrijheid (management)	Eerlijke handelspositie
Biota	Conservatie	Biodiversiteit	Duurzaamheid
Burger/Consumenten	Voedselveiligheid & Kwaliteit van leven	Keuzevrijheid voor product geïnformeerde keuze	Aanvaardbare productiewijze Betaalbaar product
Overheid	Rentmeesterschap	Openheid van beleid	Rechtsgelijkheid Voorzorg

Figuur 1 Ethische matrix toegepast op de omgang met overtollige haantjes. De specificaties in de cellen zijn uitwerkingen van de principes voor de diverse partijen in de vorm van

Het ethische belang ligt in waarde van het behoud van soorten en daarmee van biodiversiteit. Bij het doden van eendagshaantjes en bij het alternatief 'kijken in het ei' is dit niet direct aan de orde.

'Integriteit wordt aangetast wanneer het dier volledig gereduceerd wordt tot een productiefactor'

Twee vragen komen nu op:

- a) Waarop is die intrinsieke waarde gebaseerd? en
- b) Wat betekent erkenning daarvan voor de praktijk van de veehouderij?

Drie typen overwegingen worden aangevoerd als onderbouwing van de intrinsieke waarde van het dier. Ten eerste, dieren zijn 'sentient beings', dat wil zeggen ze hebben gevoel, kunnen lijden, ze hebben ervaringen van lust en onlust. Ten tweede kenmerken dieren zich door 'integriteit'. Integriteit geeft de 'heelheid' of 'onaangetastheid' ergens van aan. Deze heelheid wordt aangetast wanneer het dier volledig gereduceerd wordt tot een gebruiksvoorwerp, een productiefactor [6]. Het besef dringt zich op dat daarmee iets wezenlijks verloren gaat. In de derde plaats heeft het dier subjectwaarde. Dieren hebben in meer of mindere mate een neurologische complexiteit, die samenhangen met bepaalde 'psychologische' vermogens. Ze presenteren zich als een centrum van initiatief, van activiteit, ze streven iets na en zijn in die zin subject van hun eigen bestaan [7]. Met name hogere dieren hebben een vorm van bewustzijn en persoonlijkheid [2].

'Intrinsieke waarde' wordt toegekend in aanvulling op de instrumentele waarde van dieren. Het opvallende in het geval van de eendagshaantjes is dat ze geen, of althans een zeer beperkte, instrumentele waarde hebben. Ze worden gedood en afgevoerd omdat het economisch niet haalbaar is ze af te mesten. Deze gang van zaken is uiting van de ethische opvatting dat dieren alleen instrumentele waarde hebben en als een dier die niet heeft, het dus in het geheel geen waarde heeft. De opvatting dat dieren een intrinsieke waarde bezitten, verzet zich tegen deze gedachte. Weliswaar krijgen de in Nederland geproduceerde eendagshaantjes een zekere instrumentele waarde doordat

ze als voederdieren worden benut [1], maar dat wil niet zeggen dat met dit gebruik ook aan de intrinsieke waarde wordt tegemoet gekomen.

De gangbare praktijk van het doden van haantjes direct na uitkomen staat op zijn minst op gespannen voet met de erkenning dat dieren een intrinsieke waarde hebben. Hiermee is ook de hierboven onder b) genoemde vraag in eerste aanleg beantwoord.

Dierenwelzijn

Over dierenwelzijn zegt de reeds genoemde nieuwe Wet Dieren (art. 1.4.2) “De zorg ... (voor dieren)..., houdt in ieder geval in dat een ieder die weet of redelijkerwijs kan vermoeden dat door zijn handelen of nalaten nadelige gevolgen voor dieren worden veroorzaakt, verplicht is dergelijk handelen achterwege te laten voor zover zulks in redelijkheid kan worden gevegd, dan wel alle maatregelen te nemen die redelijkerwijs van hem kunnen worden gevegd teneinde die gevolgen te voorkomen of, voor zover die gevolgen niet kunnen worden voorkomen, deze zoveel mogelijk te beperken of ongedaan te maken”. In het hieraan voorafgaande artikel (art.1.3.3) verbindt diezelfde wet dierenwelzijn met de vijf vrijheden die de Britse commissie Brambell in 1965 heeft gedefinieerd. Deze vijf vrijheden zijn:

- 1) Vrij zijn van honger en dorst
- 2) Vrij van ongerief (discomfort)
- 3) Vrij van pijn, verwonding en ziekte
- 4) Vrij van angst en stress
- 5) Vrij om natuurlijk gedrag uit te oefenen

Deze vrijheden voor het dier zijn dus normatieve principes voor de dierhouderij. Het is nog niet zo eenvoudig om het doden van eendagshaantjes te beoordelen aan de hand van deze vijf vrijheden. Het punt is dat deze vrijheden het leven van het dier vooronderstellen, maar niet direct iets zeggen over het al dan niet doden van dieren. In de veehouderij worden dieren (vrijwel) allemaal, vroeg of laat, gedood, voor zover ze niet doodgaan gedurende het ‘houden’. Het derde en vierde principe zijn relevant voor de wijze waarop de selectie en het doden plaatsvindt. Het seksen van de eendagskuikens gaat gepaard met enkele procenten uitval. Als het vergassen van de haantjes technisch imperfect gebeurt, kan dit leiden tot een langzamere dood met bijgaande welzijnsverstoringen [8].

‘Een ethische beschouwing van de veehouderij leidt tot de conclusie dat het systematisch doden van eendagshaantjes problematisch is’

Vrijheid om gedrag uit te oefenen

De vijfde vrijheid, de vrijheid om natuurlijk gedrag uit te oefenen, biedt een aanknopingspunt voor evaluatie van het doden van eendagshaantjes. Dit principe kan zo opgevat worden, dat de veehouderij dieren zoveel mogelijk de ruimte dient te bieden tot het vertonen van natuurlijk gedrag. Anders gezegd: een inbreuk op de vrijheid het volledige repertoire van natuurlijk gedrag te vertonen, dient in de veehouderij verantwoord te worden; dus een ‘nee, tenzij’ benadering. Zo bezien geeft het doden van eendagshaantjes wel erg weinig ruimte voor natuurlijk gedrag en is vanuit dit gezichtspunt ethisch problematischer dan doden in een latere fase van het leven.

Algemene dierethische conclusie over doden van eendagshaantjes

Een ethische beschouwing van de veehouderij leidt tot de conclusie dat het systematisch doden van eendagshaantjes problematisch is. Het is strijdig met de intrinsieke waarde van dieren en met dierenwelzijn, in het bijzonder met de ‘vrijheid soorteigen gedrag te vertonen’. Het past niet bij het doel van de veehouderij: de jonge dieren komen niet in productie, terwijl dit behoort tot de kern van de veehouderij. Dat de dode eendagshaantjes als diervoeder gebruikt worden, verzacht de ethische problematiek enigszins, maar neemt die niet weg. Hoe verhoudt deze handelwijze zich met het doden van het 18 dagen bebroede ei met mannelijk embryo?

Vergelijking doden eendagshaantjes met doden 18 dagen oude mannelijke embryo's in het ei

We gaan er in deze vergelijking vanuit dat de kwaliteit van het ei niet afneemt en er door het ‘kijken in het ei’ niet minder eieren met hennetjes uitkomen. In dat geval, is de

centrale ethische vraag in de vergelijking of het 'kijken in het ei' en doden/vernietigen van de mannelijke embryo's ethisch minder, of meer bezwaarlijk is dan het doden van eendags-haantjes. Waarin ligt het verschil? We zien drie invalshoeken van mogelijk ethisch relevante verschillen. Ten eerste de invalshoek van de tijd, in de zin van levensduur en daarmee samenhangende ontwikkelingsfase van het kuiken. Ten tweede de invalshoek van de instrumentele waarde die de eendags-haantjes, dan wel de bebroede eieren hebben. En ten derde de invalshoek van de vijf vrijheden, zoals hierboven besproken. We beginnen onze bespreking met de laatstgenoemde invalshoek.

De twee 'vrijheden', ofwel principes waarop de twee alternatieven mogelijk verschillen, zijn de derde (pijn, verwonding) en de vijfde (de mogelijkheid om gedrag uit te oefenen). Kijken in het ei en doden van een 18 dagen oud embryo geeft voor het betrokken dier nog minder ruimte voor natuurlijk gedrag dan het doden van het haantje direct na het uitkomen. Het embryo wordt de ervaring van de geboorte onthouden. Wel wordt de dieren het seksen, met daarmee gepaard gaand ongemak en uitval bespaard, ervan uitgaande dat de bebroede eieren met haantjes snel en pijnloos vernietigd worden (vgl. derde 'vrijheid'). Wat betreft de instrumentele waarde die de haantjes resp. het embryo-in-het-ei krijgen, valt op te merken dat de haantjes gebruikt worden als diervoeder, waarvoor alternatieven gezocht (moeten) worden als die haantjes er niet meer zouden zijn, terwijl het 18 dagen oude embryo in het ei vernietigd zou worden. Dit gegeven pleit voor het doden na uitkomen (haantjes), althans zolang de eieren met mannelijke embryo's niet nuttig gebruikt kunnen worden.

Vanuit het tijdspectief zien we dat het 'kijken in het ei' de haantjes in een vroegere levensfase doodt. Dit is ethisch relevant wanneer men uitgaat van 'toenemende beschermwaardigheid' van het dier naarmate de embryonale ontwikkeling verder gevorderd is. Algemeener gesteld: naarmate het dier zich verder ontwikkelt en in zijn bestaan in toenemende mate uitdrukking kan geven aan de potenties die kenmerkend zijn voor de soort waartoe het behoort, neemt de beschermwaardigheid toe. We achten deze opvatting valide. Niet alleen omdat ontwikkelingsfase bij een dier invloed heeft op de toe te kennen waarde van een individu. Het heeft ook invloed op de relatie tussen mensen en dat individuele dier. Hiermee komen we op een bepaalde uitwerking van het tijdspectief die betrekking heeft op wat we relationele waarde noemen. Hieronder verstaan we de waarde die een dier (of een plant of ding) heeft op grond van de relatie die mensen ermee hebben. De confrontatie

‘Dit betekent dat ook het vernietigen van bebroede eieren ethisch allerminst probleemloos is’

met dieren roept bij mensen haast altijd bepaalde ervaringen, waaronder emoties, op. Ervaringen van ontzag bij een groot paard of een olifant, bewondering voor de bepaalde vermogens, angst, griezelen bijvoorbeeld voor krabben, ergernis voor ‘ongedierte’, e.d. In de ontmoeting met een levend wezen komt bij de mens het besef op te maken te hebben met een wezen dat een eigen bestaan, een eigen ‘centrum van initiatief en activiteit’ kent. Voor massaal gefokte dieren als pluimvee is deze gedachte minder aansprekend en inzichtelijk als bijvoorbeeld bij een paard of hond. Maar een vergelijkbare gedachtegang is wel te verdedigen. Zolang het kuiken in het ei zit, heeft het in de onmiddellijke ervaring van mensen niet die betekenis die een pas-uitgekomen kuiken heeft. Daarbij speelt de ‘aibaarheidsfactor’ ongetwijfeld een belangrijke rol, maar juist het feit dat die een rol speelt wijst ook op de betekenis van wat we relationele waarde noemden.

De drie invalshoeken van vergelijking tussen de twee handelwijzen samennemend is het doden van haantjes meer problematisch dan het doden van bijna volgroeide embryo’s, maar het verschil is klein. Dit betekent tevens dat ook het vernietigen van die bebroede eieren ethisch allerminst probleemloos is. Het seksen van embryo’s brengt, ten opzichte van het doden van haantjes, zowel meer als minder kosten met zich mee. De apparatuur voor het seksen van embryo’s kost een investering, maar bespaard kan worden op de arbeidskosten voor het seksen en er is voor het laatste broedstadium maar de helft van de capaciteit nodig. Mogelijk zal eerder de economische dan de ethische afweging de doorslag geven.

De uitdaging is om te investeren in ethisch minder problematische alternatieven, zoals bijvoorbeeld ‘kijken in het ei’ voor het in de broedmachine gaan, of voorkomen dat

überhaupt mannelijke embryo's tot stand komen. Een uitgewerkt ethisch oordeel over mogelijke alternatieven vereist een verdere studie, als de technische uitvoering van zo'n methode bekend is.

Tot slot enkele overwegingen over het bredere kader van deze problematiek, geordend volgens de actoren van de gebruikte matrix.

Pluimveesector

Bedrijven streven primair naar continuïteit en daarvoor is rendement nodig. In een concurrerende markt zoekt een bedrijf altijd naar grotere doelmatigheid. De problematiek van het doden van eendagshaantjes is hiervan een gevolg. De leghennen zijn gefokt op maximalisering van het aantal eieren. Dit houdt in dat de waarde voor de vleesproductie laag is. Het houden van de haantjes voor de vleesproductie is niet rendabel en het is economischer ze direct te doden en af te voeren. Zo lang deze praktijk wettelijk en maatschappelijk (feitelijk) wordt geaccepteerd, betekent het volgen van een duurdere handelwijze concurrentienadeel als die handelwijze niet ook een concurrentievoordeel meebrengt. Een concurrentievoordeel kan ook verbonden zijn met ethische overwegingen. Bedrijven die een ethisch en maatschappelijk meer geaccepteerde handelwijze volgen, kunnen daardoor een beter imago verwerven wat op termijn mogelijk een relatief betere afzet van producten kan geven.

Breder kader

De praktijk van het doden van eendagshaantjes is niet alleen toe te schrijven aan de ondernemingen in de sector. Het is een kenmerk van een sector waarin maximale doelmatigheid wordt nagestreefd binnen de wettelijke en maatschappelijke randvoorwaarden. Het resultaat, de massale productie van goedkoop voedsel, wordt kennelijk zo hoog gewaardeerd [9] dat andere waarden als respect voor de intrinsieke waarde van dieren en dierenwelzijn en als onderdeel daarvan, de vrijheid voor dieren (zoveel mogelijk) natuurlijk gedrag te vertonen, daaraan ondergeschikt worden gemaakt.

De problematiek van het doden van eendagshaantjes is niet slechts een op zichzelf staand (dierethisch) vraagstuk. Het kan ook gezien worden als een symptoom van de zo-even genoemde ontwikkeling in de veehouderij die breder onbehagen oproept [10, 11, 12, 13]. De ontwikkeling in de veehouderij is weer een manifestatie van een cultuurontwikkeling die zich onder andere kenmerkt door een sterk instrumentele benadering van de natuur. Deze benadering roept terecht meer en meer verzet op. Waar het nu op aan komt, is dat het

‘De sector doet er goed aan om zowel op Europees als op landelijk niveau zich proactief op te stellen’

gesignaleerde onbehagen en verzet omgezet worden in constructieve voorstellen voor een veehouderij die in dierethisch opzicht aanvaardbaar is, en tegelijkertijd in sociaal en economisch opzicht haalbaar en duurzaam is. Daarbij dienen gevestigde belangen en gewoonten niet te snel mogelijk interessante opties uit te sluiten. De sector doet er goed aan om zowel op Europees als op landelijk niveau zich proactief op te stellen en in overleg te treden met overheden, de retail, consumenten en dierenwelzijnsorganisaties en, last but not least, met kennisinstituten als de Wageningen UR, om aan het formuleren van die voorstellen haar bijdrage te leveren.

Referenties

- 1 Bokma M. en F., Leenstra, 2010. De afzetmarkt voor eendagshaantjes in beeld. Rapport 382 Wageningen UR Livestock Research, Lelystad.
- 2 Mepham B., 2005. Bioethics: an introduction for the biosciences. Oxford: Oxford University Press,. Zie ook: <http://www.oup.com/uk/orc/bin/9780199214303/ch03.pdf>
- 3 Een integraal kader voor regels over gehouden dieren en daaraan gerelateerde onderwerpen (Wet dieren). Eerste Kamer 2009-2010, (15 december 2009) 31 389 A, art. 1.3.
- 4 Visser T., H. Verhoog, 1986. De eigenwaarde van dieren en het dierenrecht. *Filosofie & Praktijk*, 7 (3):113-131.
- 5 Een integraal kader voor regels over gehouden dieren en daaraan gerelateerde onderwerpen (Wet dieren). Memorie van Antwoord. Eerste Kamer 2009-2010 (30 augustus 2010), 31 389 C, art. 2.1.
- 6 Woelders, H., F.W.A. Brom en H. Hopster, 2007. Alternatieven voor doding ééndagskuikens: technologische perspectieven en ethische consequenties. *Animal Sciences Group van Wageningen University & Research Centre, Lelystad, The Netherlands*, 11.

- 7 Portmann A., *Biologie und Geist*, 1973. Suhrkamp Taschenbuch 124, enlarged edition. Suhrkamp, Frankfurt. 32, 284.
- 8 Woelders et al., zie noot 7; 9.
- 9 Visser, J., 2010. *Down to earth*. Proefschrift WUR. Wageningen, 441-449.
- 10 Commissie Wijffels. *Toekomst voor de veehouderij. Agenda voor een herontwerp van de sector*. Den Haag, 2001 http://www.minlnv.nl/portal/page?_pageid=116,1640800&_dad=portal&_schema=PORTAL&p_file_id=14084
- 11 SER. *Waarden van de Landbouw, Advies nr 5*. Den Haag, 2008 http://www.ser.nl/~media/DB_Advies/2000_2009/2008/b26809.ashx
- 12 Productschap Pluimvee en Eieren (PPE), 2008. *Toekomstvisie pluimveehouderij 2015-2020*. Zoetermeer: Stichting Fonds voor Pluimveebelangen.
- 13 Pleidooi voor een duurzame veehouderij, april 2010; <http://www.duurzameveeteelt.nl/>

Medeauteurs

*Dr. ir. Ferry Leenstra,
Livestock Research*

*Dr. Henri Woelders,
Livestock Research*